

КАТОЛИЧКИ КЛЕР И УСТАШКИ ЗЛОЧИНИ

(Војноисторијски институт, Злочини на југословенским просторима у првом и другом светском рату, Зборник докумената, Том I, Злочини Независне државе Хрватске 1941—1945, Београд 1993, стр. 1051. Одговорни уредник др Славко Вукчевић.)

О геноциду у Независној Држави Хрватској написано је више запажених студија у југословенској историографији, из пера познатих научника, који се одавно налазе на „црној листи“ бранилаца злочина у Другом свјетском рату. Објављено је и неколико зборника и збирки докумената које у себи садрже и грађу о злочинима НДХ, које су припремили: В. Дедијер, А. Милетић, Љ. Бобан, Д. Лазић, Д. Живојиновић. У њима доминира грађа побједника са идеолошким наслагама, обиљежјима симетрије и генерализацијама жртава као жртава фашизма, без довољно наглашене националне ознаке.

Документа у Зборнику су углавном усташког поријекла, и то чини ову књигу особеном. Избор докумената извршен је без идеолошког априоризма, дезидеологизујући феномен злочина. Објављени су усташки документи, власти НДХ и војних органа, њемачки, италијански, Српске православне цркве, окружних комитета КПЈ, и други. Ту су и документи муслиманских представника из Санџака упућени Поглавнику, у којима захтијевају да се Санџак припоји Босни и НДХ; незадовољство муслимана мајоризацијом католика, реакција на усташке злочине и покушај устава да превале одговорност за злочине на муслимане. Поред тога, у Зборнику су презентирани бројни документи твораца националистичког програма, стварања институционално-легислативне основе НДХ и практичне реакције подручних установа са терена: команданата оружничких постаја, војних заповједника, усташких повјереника, котарских предстојника, жупана и великих жупана, подмаршала и доглавника и поглавника. Раз-

новрност докумената омогућава сагледавање цјеловите слике догађања, која није једнострана, шаблонска, поједностављена представа. Документа омогућавају да се упозна понашање усташа према српском народу прије и послије његовог устанка, који је плебисцитарно одбацио усташку монструм-државу прије него што се она учврстила. Могуће је сагледати и понашање хрватског друштва, које послије почетног одушевљења условљеног ослобођењем од „српског ропства“ различито гледа на методе стварања једнонационалне државе. Помном анализом докумената могу се сагледати сви појавни облици усташке владавине у првој години постојања Независне Државе Хрватске.

Документи у Зборнику потврђују да је Независна Држава Хрватска усташка творевина, јединствен примјер државе у свијету која је водила политику уништења више од једне трећине својих становника: Срба, Јевреја и Цигана, као и пројугословенски и лијево оријентисаних Хрвата. У њој су на власти били вејрски и национални фанатици, који су, понијети мржњом и великохрватском мегаломанијом гледали, у Србима смртне непријатеље. Уништење Срба, Јевреја, Цигана било је дио државно-националног програма усташа. Усташтво је себе изједначавало са хрватством и сматрало се представником хрватског народа. Усташки поглавник др Анте Павелић је, 29. априла 1941, издао „Одредбу о ускладби рада усташке организације с државним властима“, којом се усташама повјерава „организација цјелокупне државне власти“ а надзор над свим добија „Хрватски усташки покрет“ и све има да се извршава у „потпуној сагласности са словом и духом усташких начела, те у складу са народом и државном политиком, израженом у тим начелима“. Према осмом члану Начела усташког покрета, хрватски народ „не вежу никакве међународне нити државноправне одредбе из садашњости, нити из прошлости које нису у потпуној сагласности са овим начелима, нити ће се на такве у својој независној држави неко обазирати“. У посебној тачки се истиче да у државним пословима, „не смије одлучивати нитко, тко није по кољенима и по крви члан хрватског народа...“

Хрватска државност, према усташкој концепцији, није престајала за читаво вријеме док су Хрвати били у саставу Аустро-Угарске монахије. Она је престала усласком Хрвата у заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца 1918. Обнова хрватске државности, према овом концепту, извршена је 10. априла 1941. проглашењем Независне Државе Хрватске. Овај чин сматран је од великог броја Хрвата као „васпостављање хрватске државности и слободне хрватске државе“, а др Анте Павелић га је оцијенио као обнову хрватске државности послије два десетљећа српског насиља и успоставе хрватске независности 800 година послије Петрове Горе велики је догађај и управо миленијског значаја“.

И други хрватски — усташки прваци су са одушевљењем говорили о новој хрватској држави. Др Ловро Катић, професор историје, истицао је да су се у личности Анте Павелића сјединиле идеје Анте Старчевића и Анте Радића.

Анте Павелић је био присталица теорије по којој су Хрвати посебан народ несловенског поријекла, истичући да у широким слојевима хрватског народа „никад није постојала нека опћа славенска свјест, коју би могли озбиљно супротставити хрватској народној свиести. Ови слојеви не осјећају се никада као припадници Славенства, те су отклонили, по своме осјећању, као нешто туђе и опасно, славенску југославенску промицбу, коју су у задњем стољећу вршили Праг, Москва и Београд. Ова необорива чињеница пружа нам даљи доказ, да Хрвати уопће нијесу славенскога, него готскога подријетла, тврдња која је већ озбиљно расправљена“.

Из оваквог става Анте Павелића нормално је произлазило антисловенско расположење његових присталица. На стотине докумената потврђује антисрпску политику усташтва и тежњу ка стварању такве државе у којој ће бити уједињене све хрватске земље. Када је почео напад сила Осовине на Југославију, Павелић апелује на хрватски народ и на Хрвате-војнике да саботирају одбрану земље, јер им је то света дужоост. А. уочи 10. априла 1941, поручује Хрватима како треба да дочекају осовинске трупе: „Окитите ваше домове хрватским тробојкама и знаковима пријатељских народа и војске. Ови војници знаду да пролазе кроз пријатељске земље, но нека се и на лицу мјеста освједоче, да су их Хрвати у хрватским земљама примили онако братски и с љубављу, како то учинити знаду само честита, захвална и вјерна срца хрватског народа“.

Главни спроводник усташке пропаганде у Југославији био је дио римокатоличког свештенства, у првом реду фрањеваца. У Зборнику има обиље докумената о идентификовању усташтва са римокатолицизмом. Један од најистакнутијих усташа међу свештеницима, Божидар Барле говорио је „... гдје нема усташтва, нема ни хрватства. Док буде посљедњег усташе биће и Хрватске“ Мате Могуш, жупник у Удбини, обраћајући се својој пастви у јулу 1941, између осталог је рекао: „... До сада смо за католичку вјеру радили молитвеником и крстом, а сад је дошло вријеме да радимо пушком и револвером.“

„Католички лист“, орган др Алојза Степинца, писао је 1941. у фази еуфоричног усташког тријумфа: „Да је католицизам био увијек сигурна брана хрватске народне мисли. Особито у годинама када је збиља живота тако мало помагала подржавати ватру домољубног идеализма. Стога смо могли, у првом реду након ускрснућа хрватске државне самосталности, с искреним весељем и радошћу поздравити оснивање НДХ“ А према др Милу Будаку усташтво се темељи на римокатолицизму: „Усташки покрет и проповиједа осјећај за ту вјеру, јер је она битна састојина на-

ше душе... темељ усташког покрета“ И Драгутин Камбер истиче да „смо ми хрватски католички свећеници у огромној већини припадници оној гарнитуре, која је припремала долазак самосталне Хрватске“.

Независна Држава Хрватска проглашена је 10. априла 1941. године у Запребу, прије него што је потписана капитулација југословенске војске. Усташки прваци не скривају издају. Тако Анте Оршанић у „Хрватској смотри“ (број 9—10) 1941. пише: „... И исто онако, као што су Хрвати негда за вријеме мира сви као један гласали против Србије, против српске мегаломаније, против терора и експлоатације, тако су и сад у овоме рату сви Хрвати као један отказали послушност, неизвршавали наредбе, ометали везу, ширили панику, неточно гађали, онеспособљавали машинска оружја за борбу, разоружавали србијанске распуштене и дивљачке масе“.

Припреме за стварање НДХ и сарадња дијела хрватског римокатоличког свештенства са усташама постојале су и у Краљевини Југославији. Поједини фрањевачки манастири, као Широки Бријег, Нашице и други, били су усташка склоништа. Усташе су, према казивањима др Мила Будака, долазиле у поједина села и градове, „који су као братри под мантијама носили свашта и припремали народ. Распиривали смо усташку мржњу диљем читаве Хрватске тако, да кад је дошао час, наши нас пријатељи Нијемци и Италијани не нађоше само спремне већ и ослобођене“ Упоредо са нападом Њемачке и Италије на Југославију, један дио хрватских војника и официра окренуо је своје оружје против Срба официра и војника. У тим нападима на српске војнике и официре учествовали су и свештеници-усташе, разоружавали их и заробљавали, о чему говоре и у Зборнику објављени усташки документи.

У настојањима да што прије дођу од своје државе, усташе су предузимале енергичне мјере, стављајући свима до знања какав ће бити њихов однос према Србима и Јеврејима. Анте Павелић је свећ 18. априла 1941. издао „Законску одредбу о некретнинама тзв. добровољаца“, којом се непокретна имовина Срба добровољаца из Првог свјетског рата одузима и проглашава „хрватском народном својином“, без права на било какву одштету, ни за ту земљу, нити на било што на тој земљи саграђено. Одузето земљиште имало се подијелити хрватским сељацима. Ускоро последице материјалног обесправљења Срба-добровољаца, 25. априла 1941. донијета је „Законска одредба о забрани ћирилице“ на читавом подручју НДХ. Сви јавни натписи ћирилични имали су се уклонити у току три дана, а за огрјешење о овај захтјев предвиђене су ригорозне казне. Србе је погодила и Павелићева наредба о државним чиновницима, Отпуштени су из службе Срби и Црногорци, итд.

На путу што бржег оживотворења духа и концепције усташке државе, сматрали су њени протагонисти, стоје и сметају

Срби, и због тога су их, још на почетку своје владавине, ставили изван закона. Усташки прваци су се надметали у изјавима о Србима и рјешењу „Српског питања“. Међу њима су се нарочито истицали др Миле Будак, др Виктор Гутић, др Милован Жанић, др Мирко Пук и многи други. Др Виктор Гутић је предњачио у захтјевима за уништењем Срба, у којима се мијешала мржња са крвожедношћу. Он је средином мај 1941. у фрањевачком манастиру на Петрићевцу говорио: „... Сваки онај Хрват, који се данас заузима за наше дојучеаршње непријатеље, не само да није никакав добар Хрват, него је противник и ометач унапријед смисљенога, добро прорачунатога плана чишћења наше Хрватске од нежељених елемената“. Само неколико дана касније, у Санском Мосту, Гутић је подстрекавао масе против Срба говорећи: „Нема више српске војске! Нема више Србије! Нема гецца, наших крвопија, нестало је циганске династије Карађорђевића па и код нас — ускоро — друмови ће пожељет' Србаља ал' Србаља више бити неће. Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно уништење, а слиједи нове за потпуно истребљење. Не будите слаби ни спрема једнога. Држите увијек на уму да су то били наши гробари и уништавајте их гдје стигнете, а благослов нашег Поглавника и мој неће вам узмањкати. Сваки који се за њих буде заузимао, постаје самим тим непријатељ хрватске слободе. Срби нека се не надају ничему, и за њих је најбоље нека се иселе, нека их нестане из наших крајева“ („Хрватска крајина“, 30. V 1941. године).

У својој крвожедности др Виктор Гутић не скрива своје намјере да уништи Србе, тврдећи да тиме служи „Божјој и народној вољи“, називајући себе и „гвозденом метлом“ у остварвању усташног програма.

Др Миле Будак у својим многобројним изјавима на скуповима у Хрватској такође је отворено саопштавао усташки програм прогона Срба, Јевреја и свих оних који покушају да их на било који начин узму у заштиту. На збору у Вуковару, 8. јуна 1941, Будак, између осталог, изјављује: „Што се тиче Срба који овдје живе, то нису Срби него допетенци с Истока који су као торбоноше и остале слугане довели Турци. Они су сједињени само са православном црквом, а ми нијесмо успјели да их асимилирамо. Међутим, нека знаду да је наша лозинка: „Или се поклонити или се уклонити“ Нешто касније, 20. јула 1941. године, у Пакрацу наставља: „Ви добро знате ону народну пословицу: „Једнога Влаха посади и погости за столом, а другога вежи у врећу и седи на њега. Што ти мисли онај под столом, то ти мисли и онај за столом. Зато запамтите и ово: с Влахом (Србином) једи само до пола здјеле, а од пола здјеле уби га здјелом по глави, јер ће и он тебе“.

Усташки прваци су се надметали у томе ко ће изрећи више бијеса, пријетњи, подстрекавања и злочинствав према Србима. Тако др Мирко Пук, министар правосуђа, 6. јула 1941. исти-

че: „Срби су дошли у наше крајеве са турским четама, као пљачкаши, као талог и смеће Балкана. Не можемо допустити да у нашој народној држави владају два народа. Један је Бог и један народ који влада, а то је хрватски народ“ Овај екстремни хрватски првак у „Хрватском народу“ 7. августа 1941. поручује: „... или се уклоните из наше домовине милтом или ћемо вас уклонити силом. Ако мислите, можете се и поклонити“

Слиједећи своје прваке, многи су се и на нижим нивоима обраћали своје народу мобилишући га за злочине. Тако се фра Дионисиј Јуричев, иначе Павелићев капелан, на сабору у Стази хвалисао: „Ја сам у овим горе крајевима дао очистити од пилета до старца, а ако буде потребно, учинит ћу и овдје, јер данас није грехота убити и мало дијете од 7 година, а које смета нашем усташком поретку. Ми данас треба да будемо сви Хрвати и да се проширимо. Немојте мислити што сам ја у свећеничкој одори, али да знате да ја, када је потребно, узмем стројницу у своје руке и таманим све до колијевке, све оно што је против усташке државне власти“.

Многобројни документи у Зборнику показују сву свирепост усташког режима, који је показивао патолошку крвожедност према Србима, Јеврејима, Циганима и југословенски оријентисаним Хрватима, који су били стављени ван закона. У пропаганди, а и у самом чину злодјела, предњачили су римокатолички свештеници. Свештеник Фрањо Матица, обраћајући се Србима у Новој Градишци, посебно је акцендовао: Бог је на небу, усташе на земљи, а Јасеновац по сриједи — и сада хоћете ли или нећете“. Колики су степен цинизма и бескрупулозности испољавали „божји изасланици“ — католички свештеници — потврђују и ријечи Марка Зовка, декана у Стоцу, који је превјереним Србима пред убијање говорио: „... Није нама била намјера да спасавамо ваше животе. Хисторија учи да је и прије била народа који су нестали па ће нестати и српског народа. Преводећи вас на католичку вјеру имали смо намјеру да спасемо ваше душе“.

Монструозни подстрекачи и егзекутори били су највише из редова фрањевачких свештеника. Њихови поступци саблажњавали су чак и италијанског оккупатора. Италијански новинар Corrado Zoli у листу „Il Resto di Carlino“ од 18. септембра 1941. пише: „Оно је први фрањевац из Assisi (Св. Фрањо Асишки) братимио птице и сестрио рибе, а ови његови ученици и духовни потомци, по НДХ, напуњени мржњом, кољу невинне људе, браћу по оцу Небеском, браћу по једном језику, браћу по једној крви, и браћу по једном истом тлу мајке земље, што их напаја соковима истих њедара; кољу и убијају, закопавају живе људе по јамама, мртве стрмоглављују у ријеке, у море или низ провалије. Постојале су банде убица, које су биле и вјероватно су још вођене и потицане од католичких свештеника“. Италијански министар иностраних послова, проф Тано гледао је на усташе као на „чопор разбојника“, а њемачки генерал Глезе фон

Хорстенау види у Еугену Диду Кватернику „садишту“, Амерички мајор Лин Ферисх назива усташе „химлеровским терористима“, а Питер Каловокорези их у свом „Тоталном рату“ назива „организованом бригадом грубијана“ који су презирали „православну цркву и ћирилицу са патолошким жестином“

И поред оваквих сазнања, о усташким свирепостима се недовољно писало у свјетској историографији. На то је утицало више фактора, међу којима су Ватикан и почетак хладног рата, затим конфронтација између капиталистичког и комунистичког свијета, офанзивна пропаганда хрватске емиграције у Сједињеним Америчким Државама, Јужној Америци, Канади, Аустралији, Новом Зеланду, западној Европи, као и нова политика „братства и јединства“ која је прокламована у Југославији.

Документа у Зборнику недвосмислено показују да је НДХ била држава под покровитељством Њемачке, међународно призната од Њемачке и Италије још прије капитулације југословенске војске, држава која је 15. јуна 1941. приступила Тројном пакту, а 14. децембра исте године прогласила ратно стање са САД и Великом Британијом. Утолико више НДХ и њено вођство морају бити одговорни за сва недјела која су у име независне државе извршена организовано, смишљено и плански.

НДХ је била *par excellence* антисрпска, антиправославна, антијугословенска, па и антисловенска државна творевина, која је настојала да постане главни експонент католичанства на Балкану. Преко НДХ католичка црква је радила на концепту проширења своје државе и доминације на Југу Балкана. За остварење таквог циља требало је уклонити оне који су се супростављали таквом пројекту формирања једнонационалне хрватске државе.

На Независну Државу Хрватску може се без остатка односити опомена св. Аугустина: „Држава без правде није ништа друго него једна велика разбојничка дружина“.

Током Другог свјетског рата највећи дио Хрвата држао се тако као да не постоје ни издаја ни масакри које свијет не памти. Ту пред њиховим очима догађао се геноцид који измиче разуму. Сила се претварала у право. Страх од одмазде био је несумњиво велики, али је то значило мирење са живопом у држави неправди. Па ипак, у општој какофонији погрома и немилосрдног потирања Срба, Јевреја, Рома и других неподобних становника, било је гласова протеста — али ријетких — који су по цијену сопственог великог ризика указивали на свирепости својих вјерника и свештеника. Тако се фра Алојзије Мишић, мостарски бискуп, побунио против усташких злочина. Додајмо овоме и Проглас хрватских родољуба од 24. септембра 1941. Хрватима о злочинима усташа над Србима у Моравицама и позив поштеним Хрватима да спријече злодјела и мржњу међу ова два народа. Били су то ријетки и усамљени вапаји савјести и разума, које нико од надлежних усташких власти није хтио да

чује. Других реаговања није било. То се може разумјети ако се има на уму чињеница да се никада и нигдје није било лако супротставити тиранији, али то се не може прихватити као оправдање.

И поред својатања Муслимана и њиховог проглашавања за „двјиет хрватства“, већина Муслимана није се могла сродити са усташама и усташком државом, која је све више показивала своје наказно лице. Муслиманска инталигенција, и грађанска и вјерска, која није оријентисана изричито проусташки и прохрватски, побунила се против усташких злочина према Србима, против убијања и физичког сатирања Срба и Јевреја, против уништавања и пљачкања њихове имовине, против самоволе носилаца усташке власти и посебно против принудног превјеравања православаца у римокатолицизам. Муслиманска интелигенција је у судбини Срба и Јевреја препознала и своју могућу судбину у ближој перспективи. Страх од такве судбине био је увећан вјеровањем да усташка држава настоји да у Босни и Херцеговини завади Србе и Муслимане. Због тога је мухамеданско свештенство Босне и Херцеговине, окупљено у организацији „Ел Хидаја“, 14. августа 1941. године, изразило забринутост због стања у земљи и жртава које су пале „и у име Муслимана осудило је и оградило се од оних Муслимана који су учествовали у вршењу насиља“. Реаговање „Ел Хидаја“ подстакло је истакнуте Муслимане у појединим мјестима Босне и Херцеговине да се током 1941, огласе и изразе своје незадовољство и неслагање са оним што су усташки злочинци починили недужном српском становништву. Потписници ових протеста, изражених у форми резолуција, били су угледни представници јавног живота: функционери Исламске вјерске заједнице, представници муслиманских удружења и друштава и други угледни грађани. Међутим, ови протести угледника из редова Муслимана не значе да су тиме престала злодјела муслиманских снага у НДХ против Срба, Јевреја, Цигана.

Објављена грађа у Зборнику је највећим дијелом усташка а то омогућава заинтересованом свијету науке и политике да боље упозна злочиначку усташку дјелатност. Усташка документа су упечатљиво свједочанство њихове монструм-политике уништавања читавих народа и аутентична аутооптужница.

Овај Зборник Војно-историјског института је изузетно дјело, окренуто човјеку у земљи и свијету, „табла с опоменама“, како је Гингер Андерс својевремено назвао Кафкино дјело. Да смо имали оваквих књига одмах послје Другог свјетског рата, тешко да бисмо доживјели ово што се посљедњих година догађа на просторима бивше Југославије. Овакве књиге су нам неопходне и данас — као жива опомена и подсјећање на оно што се збило, како се не би поновило, не због реваншизма и освете него због опреза да се не би успавале свијести и савјести. Објав-

љивања докумената је потреба, израз духовне потребе савременог човјека да мисли, анализира или коментарише објективна догађања, која се могу анализирати са разних аспеката.

Зборник „Злочини на југословенским просторима у првом и другом светском рату“, Том I, „Злочини Независне Државе Хрватске 1941—1945“, поред несумњивих квалитета има и пропуста на које указујемо са циљем да се у планираним томовима не понове. Ту, прије свега, мислимо на пропусте у иначе солидно конципираном Предговору, гдје су изостале оцјене досад објављених зборника и збирки грађе у којима се налази и грађа о злочинима НДХ. Штета је што приређивачи нијесу урадили регистре и објаснили скраћенице у садржају докумената и што нијесу у напоменама указали на нетачности у појединим документима.

Проф. др. Бранислав Ковачевић